

حکمرانی اخلاقی بر اساس نوع‌شناسی طبقه نظامیان

از دیدگاه نهج البلاغه^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۰۶
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۲۵

وجه‌الله قربانی زاده^۲، مسعود شریعتی^۳، بهروز رضایی منش^۴ و عبدالحسین خسرو پناه دزفولی^۵

چکیده

زمینه و هدف: امام علی (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه به تشریح ماهیت حکمرانی خود که مبتنی بر اخلاقیات نبوی است می‌پردازد. ایشان با تبیین انواع طبقات اجتماعی نظیر لشکران خدا، نویسندگان عمومی و خصوصی، قضات دادگستر، کارگزاران عدل و نظم اجتماعی، جزیه‌دهندگان، پرداخت‌کنندگان مالیات، تاجران و بازرگانان، صاحبان صنعت‌گران و پیشه‌وران و نیز طبقه پایین جامعه، یعنی نیازمندان و مستمندان، به کارکردهای ایشان در نظام اجتماعی و نحوه حکمرانی بر آن‌ها اشاره می‌کند. در این پژوهش این مهم با عنوان «نظریه حکمرانی اخلاقی» تشریح شده است. هدف ما در این جستار، شناخت ماهیت حکمرانی اخلاقی متناسب با طبقه نظامیان از منظر نهج البلاغه است. روش تحقیق: این پژوهش به شیوه کیفی و با استفاده از راهبرد تحلیل مضمونی انجام شده است. داده‌ها از متن کتاب نهج البلاغه استخراج شده و برای اعتباریابی مضامین کشف‌شده از روش «ژرفکاوی متن‌محور» بهره گرفته شده است. یافته‌ها: ارائه نظریه بدیع و تازه‌ای با عنوان «حکمرانی اخلاقی در حوزه نظامیان» که مبتنی بر سه مضمون فراگیر «اعتقادات، ساختار حکمرانی و اخلاقیات» است را باید مهم‌ترین دستاورد این پژوهش دانست. این یافته از ۲۲۰ کد باز، ۱۲۹ کد توصیفی و ۱۸ کد تفسیری به دست آمده است.

نتایج: هسته اصلی نظریه حکمرانی علوی، ناظر بر نقش پررنگ اخلاق در حکمرانی جامعه است. فرایندی که با شناخت هستی و انسان آغاز می‌شود و سپس با تبیین کارکردهای گروه‌ها و بخش‌های مختلف جامعه، آموزه‌های اصیل الهی را در قالب اخلاقیات حکمرانی بیان می‌کند؛ تا از رهگذر عمل به آن‌ها، طبقات اجتماع، سازمان‌آمدی بیابند و نقش سازنده خود را در سعادت جامعه ایفا کنند. همچنین این گزاره‌های اخلاقی در پی جهت‌دهی و اعتباربخشی به ساختارها و فرایندهای کاری است که خیر عمومی را تضمین می‌کند.

کلیدواژه‌ها: امام علی (ع)، نهج البلاغه، حکمرانی اخلاقی، ساختار حکمرانی، نظامیان.

استناد: قربانی زاده، وجه‌الله، شریعتی، مسعود؛ رضایی منش، بهروز؛ خسرو پناه دزفولی، عبدالحسین. (۱۳۹۹). حکمرانی اخلاقی بر اساس نوع‌شناسی طبقه نظامیان از دیدگاه نهج البلاغه. فصلنامه پژوهش‌های مدیریت/نظامی، ۱۵(۴)، صص ۶۴۳-۶۶۶.

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری رشته مدیریت دولتی، گرایش تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری عمومی در دانشگاه علامه طباطبایی است.
۲. دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، (نویسنده مسئول). تهران، ایران. vghorbanizadeh@gmail.com.

۳. دانشجوی دکتری رشته مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران، ایران Masoud_shariati@atu.ac.ir

۴. دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبایی (ره)، تهران، ایران. rezaecemanesh@gmail.com

۵. استاد گروه فلسفه، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران. khosropanahdezfuli@gmail.com

مقدمه

در سالیان اخیر، توجه به اخلاق و تأثیر آن بر نظام‌های تصمیم‌گیری در سازمان‌ها، از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار شده است. شناخت الگوها و مکاتب اخلاقی و سپس اجرایی کردن آن در فضای عملیاتی، کمک می‌کند جامعه جهانی به سوی تصمیم‌گیری اخلاقی پیش رود (دباغ و جاسبی، ۳۸۵، ص ۳۵). مقوله اخلاق بر ساحت وجودی حکمرانی تأثیر انکارناپذیر دارد و بی‌شک یکی از شالوده‌های مهم در ساخت نظام حکمروایی، منظومه ارزشی و اخلاقی است؛ از این رو در برخی نظریه‌های متأخر مدیریت دولتی، نحوه اخلاقی نمودن دولت و حکمرانی، جایگاه درخوری یافته است (فردریگسون و چری^۱، ۲۰۱۵). دنهاوت و دنهاوت^۲ (۲۰۱۵) روح مدیریت دولتی را در فرایند خودنگری (تأمل در خویشتن)^۳ پی‌جویی می‌کنند؛ مقوله‌ای که باعث اشتیاق درونی کارگزاران به خدمت به هم‌وطنان و فکرکردن درباره روح و معنای مقدس مشاغل خدمات عمومی می‌شود. فرازمند (۲۰۰۴) در نظریه «حکمرانی سالم^۴» به شاخص‌های مهمی نظیر شناخت و ارزش‌ها^۵ و اخلاق، پاسخگویی و شفافیت^۶ حکومتی اشاره می‌کند که این امر نشان از اهتمام اندیشمندان حوزه‌های مختلف علوم انسانی به مقوله اخلاق دارد.

مبحث اخلاق در فلسفه، قدمتی دیرین دارد. هرچند با یک تأخیر زمانی و موضوعی در قیاس با دیگر مباحث فلسفی مواجه شده است. پدیده حکومت، دولت، مدیریت از بدو آغاز حیات اجتماعی، محل اندیشه‌ورزی فلاسفه و تمام مصلحان اجتماعی قرار گرفته است. علم سیاست از نظر ارسطو در بر دارنده دو حوزه اخلاق و فلسفه سیاست است (دانشنامه فلسفه استنفورد^۷، ۲۰۱۷). دیمتری (۲۰۰۲) تأکید دارد در تاریخ فلسفه، اخلاق جزو نخستین موضوعات مورد بررسی نبود، بلکه به‌عنوان یکی از آخرین موضوعات، مورد بررسی قرار گرفت. یک‌روند مشابه در تاریخ اندیشه اداری در مورد استانداردهای اخلاقی در حکومت‌داری و اداره دیده می‌شود. در حالی که در فلسفه، نگرانی در مورد طبیعت (فیزیک) قبل از دغدغه در مورد دنیای درونی بوده است، در تکامل اندیشه اداری نیز به تدریج توجه از جنبه‌های صرفاً ساختاری و عملکردی سازمان و مدیریت به سمت رهبری و انگیزه و سپس به رفتار مناسب برابر

1. H. George Frederickson & Richard K Ghere

2. Janet V. Denhardt, Robert B. Denhardt

3. self-reflection

4. Sound Governance

5. cognition and values

6. ethics, accountability, and transparency

7. Stanford Encyclopedia of Philosophy

معیارهای اخلاقی و هنجاری خاص چرخش یافته است (مکری دیمتری،^۱ ۲۰۰۲: ص ۲۵۱).

تاریخ حکومت‌داری در ایران نشانگر آن است که در حوزه اندیشه و نظر، مقوله اخلاق در حکمرانی دغدغه‌ای جدی برای متفکران بوده است. این دغدغه و نگرانی به ویژه در دوران ایران پس از اسلام، رنگ و بوی یک گفتمان عمومی را به خود می‌گیرد؛ زیرا بخش قابل توجهی از گزاره‌های اسلام به مقوله اخلاق ارتباطی و حکومتی اختصاص یافته است. برای مثال در ادبیات کهن ایران، توصیه‌ها و تدابیری از سوی حکیمان و اندیشمندان هر عصری، در قالب ادبیات حکمی و سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه و مرام‌نامه‌های صنفی به پادشاهان و رؤسا و اصناف و گروه‌های مردمی بیان می‌شده است. در سده‌های اول اسلام، این فرهنگ در قالب فتوت‌نامه‌ها رشد و نمو یافت (زرین کوب، ۱۳۵۷؛ علاقه، ۱۳۸۸ و فرهادی، ۱۳۹۰).

فحوای این کوشش‌ها، اخلاقی کردن حکمرانی بوده است و تلاش بر آن بوده است که به نوعی خط‌مشی‌ها و فرمان‌های حاکمان و روابط کاری و اجتماعی مردم را بر اساس اخلاقیات دینی، تنظیم کنند.

از بُعد تاریخی موضوع اخلاق و سیاست، در ادیان، حکمت و الهیات جایگاهی ویژه‌ای داشته است، چنان‌که علامه طباطبایی اخلاق را یکی از پایه‌های اصلی دین می‌داند؛ از نظر ایشان، دین مجموعه‌ای «مشمول بر یک سلسله عقاید و اخلاق و عبادات» است (امید، ۱۳۷۵، ص ۹۸). در ساحت دین اسلام، جریان حکمرانی در قالب سنت‌ها و ارزش‌های اخلاقی قابل تبیین است. چنان‌که هدف رسول اکرم (ص) متخلّق کردن انسان به اخلاق کریمانه^۲ در تمام ساحت‌های حیات بشری است؛ بنابراین ما با تصویری بدیع و شورانگیز از حکمرانی اخلاقی^۳ در متون اصیل دینی مواجه هستیم که با ارزش‌های اخلاقی عجین شده است و این نظام اخلاقی، ذات حکمرانی اسلامی را در قرائت نبوی و علوی تشکیل می‌دهد.

برای فهم صحیح حکمرانی در دین اسلام نیاز به رجوع به کلام و سنت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و ائمه معصومین (علیهم السلام) است. در این بین متن شریف نهج البلاغه امام علی (ع)، ناظر بر حجم وسیعی از گزاره‌هایی است که به تبیین حکمرانی توحیدی می‌پردازد. آنچه از نهج البلاغه به دست می‌آید نسبت و وثیق و عمیق بین اخلاقیات و حکمرانی است به نوعی که حجم قابل تأملی از گزاره‌های

1. Anthony Makrydemetres

۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ كَانَتْ فِيهِ خَيْرَاتٌ مِنْ خَيْرِ الْأَخْلَاقِ فَإِنَّ رَبِّي بَعَثَنِي بِهَا». بر شما باد رعایت مکارم اخلاق که خداوند مرا بر آن‌ها مبعوث نمود (وسائل الشیعه

ج ۱۲ ص ۱۷۳)

3. Ethical governance

موجود در این کتاب شریف ناظر بر حکمرانی اخلاقی است؛ برای مثال ایشان در منشور حکومتی خود به مالک اشتر نخعی (نامه ۵۳) به وی گوشزد می‌کند که برای استقرار یک حکمرانی خوب باید به اصول اخلاقی مندرج در این حکم حکومتی پایبند باشد. حضرت در فرازی از این نامه می‌فرماید: ای مالک! بدان مردم از گروه‌های گوناگونی هستند که اصلاح هر یک، جز با دیگری امکان ندارد، و هیچ یک از گروه‌ها از گروه دیگر بی‌نیاز نیست. از آن گروه‌ها، لشکریان خدا و نویسندگان عمومی و خصوصی، قضات دادگستر، کارگزاران عدل و نظم اجتماعی، جزیه‌دهندگان، پرداخت‌کنندگان مالیات، تاجران و بازرگانان، صاحبان صنعت و پیشه‌وران و نیز طبقه پایین جامعه، یعنی نیازمندان و مستمندان هستند که خداوند برای هر یک سهمی مقرر داشته، و مقدار واجب آن را در قرآن یا سنت پیامبر (صلی الله علیه و اله و سلم) تعیین کرده که پیمانی از طرف خداست و نگهداری آن بر ما لازم است. (نهج البلاغه (دستی)، نامه ۵۳، ص ۵۷۳)

امام علی (ع) برای حکمرانی تعالی بخش جامعه، ابتدا به معرفی ماهیت طبقات اجتماعی موجود می‌پردازد و تأکید دارند که هر یک از این بخش‌ها، دارای کارکردهای مهمی در حیات اجتماعی هستند و در ضمن افراد حاضر در این طبقات، واجد صفات اخلاقی خاصی می‌باشند که والی و فرماندار برای مدیریت صحیح آن‌ها، باید به آن‌ها واقف باشد تا بتواند با اتخاذ راهبردی صحیح، از توان ایشان برای پیشبرد اهداف کلان نظام اسلامی بهره بگیرد. مهم‌ترین کارکرد اخلاقیات اسلامی، توان ساخت خیر عامه بر اساس آموزه‌های اصیل و حیاتی برای تمام طبقات اجتماعی است. سازه‌ای که بی‌شک نمی‌توان از مَعبر عقلانیت ابزاری و مسابقه پیشینه‌سازی نفع فردی و گروهی به آن برسیم؛ بنابراین کوشش اصلی حکمرانی اسلامی بر پایه‌گذاری نظام اخلاقی و ارزشی است؛ و فنون اداره جامعه بر مدار این منظومه شکل می‌گیرد؛ هدف ما در این پژوهش، با تمسک به نوع‌شناسی طبقاتی مطرح شده در نامه ۵۳ نهج البلاغه، پاسخ به این سؤال است که الگوی حکمرانی اخلاقی بر اساس نوع‌شناسی طبقه نظامیان در نهج البلاغه چگونه است؟ پیشینه: بررسی موضوع تحقیق در منابع فارسی و انگلیسی نشان می‌دهد عنوانی که با موضوع مقاله ارتباط تام و کامل داشته باشد، وجود ندارد ولی برخی منابع که از منظر فلسفی و اجتماعی، سیاسی و مدیریتی به موضوع پرداخته بودند، عبارت‌اند از: آری سلمینین^۱ (۲۰۱۰) در کتاب «حکمرانی اخلاقی» سعی کرده

است از منظر شهروندان به تعریف حکمرانی اخلاقی به صورت مبسوط بپردازد. این کتاب که در قالب مجموعه مقالاتی درباره حکمرانی اخلاقی است درصدد تبیین نقش شهروندان در تعریف اصول حاکم بر حکمرانی اخلاقی است؛ و نویسنده تلاش کرده با تعریف یک روش معنادار و عینی به مطالعه موضوع حکمرانی اخلاقی بپردازد. نتایج این کتاب را می‌توان در بهبود اخلاق سازمان‌های عمومی، آماده‌سازی طرح‌های قانونی و تدوین استانداردهای اخلاقی برای دولت و شهرداری‌ها به کار برد. ایسا هرونن^۱ در مقاله «نگاره اخلاق و صداقت در مدیریت عمومی و پژوهش‌های مدیریتی از طریق دیدگاه شهروندی» با روش توصیفی - تحلیلی در پی تبیین رویکردی نظری برای مطالعه رفتار اخلاقی است که برای مدیریت دولتی و محققان مدیریت کاربردی است. منزل^۲ صراحتاً بر تازگی رویکرد مدیریت اخلاق کنونی تأکید دارد؛ مدیریت اخلاق یک امر جدید نیست؛ موضوعی که تازگی دارد این است که ما چگونه به آن فکر می‌کنیم. اگر ما به آن به مثابه یک تلاش سامانمند و آگاهانه برای ترویج یکپارچگی سازمانی فکر کنیم، پس چیزی به عنوان مدیریت اخلاق وجود دارد. اگر ما به آن به مثابه کنترل فکر کنیم، آنگاه می‌توان ادعا کرد که می‌تواند چیزی باشد که به مدیریت اخلاقی مؤثر نزدیک شود. تامی لیتون^۳ (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان «حکمرانی اخلاقی از منظر شهروندان با رویکرد اخلاق مراقبتی»، با رویکرد تحلیلی به تشریح مفهوم حکمرانی از منظر اخلاقیات عرفی می‌پردازد. سؤال اصلی این مقاله این است که الزامات و ملزومات حکومت خوب چیست؟ سپس محقق به تشریح ارزش‌های مدنظر بوروکرات‌های دولتی و شهروندان می‌پردازد. نویسنده تأکید دارد باید شکاف بین واقعیت اداری و انتظارات مردم در حکومت‌داری خوب را تشریح کنیم. راه حل پیشنهادشده اساساً مبتنی بر رویکرد به اصطلاح «اخلاق مراقبت» است. در این رویکرد، کار اصلی اخلاق، مراقبت از افراد است با این حال، این مقاله از این ایده حمایت می‌کند که حوزه مراقبت، به معنای اخلاقی واقعی، می‌تواند و باید به جوامع و امور عمومی گسترش یابد؛ بنابراین، اخلاق مراقبت می‌تواند صورت‌بندی شود تا از تقسیم شدید بین عمومی و خصوصی اجتناب شود. منتظری، بهمنی و فتحی‌زاده (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه: گامی در جهت تبیین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» با روش تحقیق داده‌بنیاد برداشته‌اند. هدف اصلی آن‌ها استخراج

مؤلفه‌های حکمرانی خوب و طراحی الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه است. پرسش اصلی پژوهش این است که الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه چگونه است؟ پرسش‌های فرعی نیز عبارت‌اند از: (۱) شاخص‌های حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه کدام‌اند؟ (۲) آیا می‌توان این شاخص‌ها را در قالب الگویی منسجم، تدوین کرد؟ نویسندگان با بررسی موضوع حکمرانی در نهج البلاغه الگوی حکمرانی کریمه را تبیین کرده و در انتها مدل پارادایمی برخاسته از داده‌های کیفی را ترسیم کرده‌اند. یونس فرقانی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه کارشناسی خود با عنوان مؤلفه‌های حکمرانی بد در قرآن؛ مطالعه موردی مؤلفه‌های حکمرانی فرعون در بیان قرآن با روش توصیفی و تحلیلی، به تبیین مدل حکمرانی ظالمانه و ضد توحیدی پرداخته است و مقوله حکمرانی خوب را نوعی توطئه غربی می‌داند که در پی غربی‌سازی جهان هستند. شاه‌آبادی و جامه بزرگی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه» با رویکرد توصیفی - تطبیقی به بررسی موضوع حکمرانی خوب در اندیشه‌های علوی و غربی پرداخته است. از نظر ایشان، نظریه حکمرانی خوب که به تازگی متفکران غربی مطرح کرده‌اند است. آن‌ها کلید توسعه جوامع در حال توسعه، فراهم کردن شرایط و نهادهایی می‌دانند که به دولت کمک کند تا از عهده انجام وظایف حاکمیتی و پشتیبانی خود برآید و بتواند زمینه‌ساز رشد بازار و هدایت آن به نفع عامه مردم باشد، در حالی که حکمرانی خوب و اهمیت آن در اسلام، پدیده جدیدی نیست و در منابع اسلامی بارها به اهمیت حکمرانی خوب اشاره شده است؛ بنابراین هدف اصلی این مطالعه بررسی نظریه حکمرانی خوب و مقایسه آن با دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد دیدگاه امام علی (ع) درباره حکمرانی نه تنها منافاتی با نظریه حکمرانی خوب ندارد بلکه در بسیاری از موارد از آن کامل‌تر و جامع‌تر است. خاشعی و هرنندی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین ابعاد حکمرانی متعالی مبتنی بر سیره حکومتی امام علی (ع): تلفیق رویکرد اجتهادی و تحلیل محتوا» مفهوم حکمرانی متعالی ذیل حکمرانی جامع را تبیین کرده‌اند. هدف از این تحقیق، استخراج الگوی حکمرانی جامع متعالی (حکمرانی متعالی) بر اساس سیره حکومتی امام علی (ع) است این مقاله در دو محور کلی تنظیم شده است: ۱- بررسی و نقد مفاهیم، نظریه‌ها و الگوهای حکمرانی و نیز بازخوانی آن بر اساس اندیشه‌های اسلامی؛ ۲- معرفی اصول جایگزین یا مکمل الگوی حکمرانی جامع بر اساس آیات و روایات. سهم دانش‌افزای پژوهش حاضر، پرداختن به مقوله حکمرانی از منظر اخلاقی علوی است که قابلیت

طرح در قامت نظریه‌ای بر خاسته از متن دین را دارد. آنچه در پژوهش‌های مذکور اشاره شده، این است که مقوله اخلاق در حاشیه مطرح شده است اما در حکمرانی اخلاقی، هسته اصلی نظریه پردازی، اخلاقیات است. مبانی نظری: از سال‌های دهه ۱۹۸۰ و به موازات اصلاحات بخش عمومی (بی ویر^۱، ۲۰۰۹)، حکمرانی به یک مفهوم کلیدی در علوم اجتماعی تبدیل شد. مقالات و کتاب‌های زیادی با اشاره به این مفهوم منتشر شده‌اند (بی ویر، ۲۰۰۹؛ پیر^۲، ۲۰۰۰؛ اسکوپرت^۳، ۲۰۰۵). با این حال مفهوم حکومت هنوز بسیار مبهم است و بسته به رشته، رویکرد و حوزه مورد نظر متفاوت است. می‌توان این گونه استدلال کرد که حکمرانی یک مفهوم جدید نیست، بلکه به اندازه تمدن بشری قدمت دارد. بدیهی است که مفهوم آن در طول قرن‌ها تغییر کرده است و امروزه، حکمرانی می‌تواند به طور گسترده به عنوان تعامل بین دولت‌ها، سهامداران تجاری و سازمان‌های غیرانتفاعی که از طریق آن و با اجرای تصمیمات سیاسی اعمال می‌شود، درک شود؛ بنابراین دیگر دولت‌ها تنها فعالان در این فرایند نیستند. دولت‌ها یک بازیگر در فعل و انفعال متقابل بازیگران هستند؛ پس حکمرانی شامل نقش مقامات محلی و فراملی و همچنین سازمان‌های خصوصی (سازمان‌های تجاری و غیرانتفاعی) می‌شود (گراند^۴، ۲۰۱۲). مفهوم حکمرانی هنوز بسته به رویکرد، حوزه تحقیق، نظم و زمینه نظری متفاوت است (بی ویر، ۲۰۰۹). همچنین نقدهای وجود دارد که ادعا می‌کنند اداره هنوز یک «دال خالی^۵» است (آفو^۶، ۲۰۰۸). با این حال، می‌توان در مفاهیم حکمرانی، مؤلفه کلیدی ذیل را شناسایی کرد: ساختار غیر سلسله‌مراتبی جدید؛ پیدایش فعالان جدید، خصوصی و غیرانتفاعی؛ افزایش پیچیدگی فعالیت‌های سیاسی و افزایش همکاری میان ذی‌نفعان (یسا^۷ و فوربرگر، ۲۰۲۰).

تعاریف حکمرانی

۱. بنا به تعریف بانک جهانی، حکمرانی فرایندی است که از طریق آن، بازیگران دولتی و غیردولتی برای طراحی و اجرای سیاست‌ها در درون مجموعه‌ای از قوانین رسمی و غیررسمی که توسط قدرت شکل گرفته است، تعامل می‌کنند (گزارش بانک جهانی، ۲۰۱۷ ص ۳). این تعریف بر وجود هنجارها و سنت‌ها و قوانین به عنوان محیط «فرا حکمرانی^۸» تأکید دارد. این نهاد بین‌المللی برای ارزیابی

1. Mark Bevir

3. Schuppert

5. empty signifier

7. Ysa, Adrià Albareda & Sarah Forberger

2. Pierre

4. Grand

6. Offe

8. Megagovernance

کشورها و دولت‌ها از نظر خوبی حکمرانی، شاخص‌های رارائه کرده است که عبارت‌اند از:

- صدادهی (حق اظهار نظر) و مسئولیت‌پذیری (پاسخگو بودن)^۱؛
- ثبات سیاسی و نبود خشونت^۲؛
- اثربخشی دولت^۳؛
- کیفیت تنظیم‌گری^۴؛
- حاکمیت قانون (قانون‌مداری)^۵؛
- کنترل فساد^۶ (گزارش بانک جهانی، ۲۰۱۲: ص ۱۶).

۲. اجرای مؤثر قدرت سیاسی، اقتصادی و اجرایی برای مدیریت منابع یک کشور و در راستای توسعه آن. این مؤلفه شامل نهادهای سازنده‌سازی یک سیستم است که از طریق آن شهروندان، نهادها، سازمان‌ها و گروه‌ها در یک جامعه، علایق خود را بیان می‌کنند، حقوق خود را اعمال می‌کنند و اختلافات خود را در پیگیری و حل می‌کنند.^۷

۳. تعاملات بین ساختارها، فرایندها و سنت‌هایی که تعیین می‌کنند چگونه قدرت و اختیار اعمال می‌شوند. اساس آن، قدرت روابط و پاسخگویی است: چه کسی تأثیر دارد، چه کسی تصمیم می‌گیرد و اینکه آیا تصمیم‌گیرندگان پاسخگو هستند.^۸

۴. واقعیت این است که حکمرانی، بخش ضروری و حیاتی هر سازمانی است. این مقوله ترکیبی از افراد، سیاست‌ها و فرایندهایی است که برای اطمینان از رسیدن سازمان به یک یا چند رفتار مطلوب به کار گرفته می‌شوند. زمانی که به‌درستی استفاده شود، می‌تواند تفاوت بین موفقیت و شکست باشد (تاد بیسک^۹، ۲۰۰۸: ص ۶).

۵. «حکمرانی» اصطلاحی است که اغلب برای توضیح تغییرات در ماهیت و نقش دولت در پی اصلاحات بخش عمومی به کار می‌رود؛ تغییراتی که به جابه‌جایی از بوروکراسی سلسله‌مراتبی به سمت به‌کارگیری بیشتر بازارها، شبه‌بازارها و شبکه‌ها، به‌ویژه در ارائه خدمات عمومی منجر می‌شود. در

1. Voice and Accountability
3. Government Effectiveness
5. Rule of Law
7. Country Governance Assessment
9. Todd Biske

2. Political Stability and Absence of Violence
4. Regulatory Quality
6. Control of Corruption
8. IOG

حالتی کلی‌تر، حکمرانی می‌تواند برای معرفی تمام الگوهای راهبری به کار رود. این کاربرد کلی، حکمرانی به نظریه پردازان کمک می‌کند تا تحلیل‌های انتزاعی ساخت‌نظم‌های اجتماعی، هماهنگی اجتماعی و تجارب اجتماعی را بدون توجه به بافتار آن‌ها ارائه کنند؛ بنابراین، مفهوم حکمرانی، بیانگر مجموعه پیچیده‌ای از ارزش‌ها، هنجارها، فرایندها و نهادهایی است که به وسیله آن‌ها به‌طور رسمی و غیررسمی به اداره فرایند توسعه و رفع تعارضات پرداخته می‌شود (دباغ و نفری، ۱۳۸۸: ص ۴).

۶. از دیدگاه ندیپفرو^۱ (۲۰۰۷)، حکمرانی یک فرایند بنیادی است که از طریق آن، زندگی و رؤیاهای شهروندان به‌طور جمعی از طریق راهبردها و خط‌مشی‌های اصولی و سامانمند، برای تحقق توانایی‌های بالقوه‌شان دنبال می‌شود. این فرایند، ترکیبی از رهبری مسئولانه و مشارکت عمومی روشنفکر است (اوکباکی^۲، ۲۰۲۰: ص ۴۶).

- از تحلیل و مقایسه تعاریف گوناگون حکمرانی، می‌توان موارد زیر را استخراج کرد:
- حکمرانی، مفهومی گسترده‌تر و فراگیرتر از حکومت است؛
 - حکومت، مجموعه‌ای از سازمان‌ها و نهادهای رسمی اداره است؛ اما حکمرانی نوعی فرایند و استانداردهای تنظیمی در ارتباط میان حکومت و شهروندان است؛
 - حکمرانی، جو و فضای حاکم بر حکومت و هم جامعه مدنی و بخش خصوصی است؛
 - حکمرانی امری بسترمند و نرم‌بنیاد است که متأثر از فرهنگ و ایدئولوژی‌ها و سنت‌های یک جامعه است؛
 - شناخت فرایندهای حکمرانی منوط به درک ساختار حکومت است و مکنون در ساختارهای آگاهی تاریخی و فرهنگی رهبران جامعه است؛
 - تحقق حکمرانی مستلزم کنش متقابل بین نهادهای رسمی و دولتی و نهادهای جامعه مدنی است؛
 - درک جریان تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری عمومی منوط به فهم مانیفست حکمرانی است؛
 - شناخت نظام اخلاقیات اصیل یک جامعه، اصلی بنیادین در طراحی حکمرانی متعالی و مترقی است؛
 - حکمرانی به دلیل شرکت نهادهای گوناگون جامعه مدنی در سیاست‌گذاری می‌تواند به سازگاری منافع و رفع تعارض‌ها بیانجامد.

تعریف اخلاق: اخلاق، جمع خُلق و خُلُق هست. خُلق، ویژه قوا و سجایایی است که با فطرت درک می‌شود. «خلق» فقط فعل بیرونی نیست. چه بسا کسی در درون بخشنده باشد، اما بخشش نداشته باشد؛ زیرا مال ندارد. «خُلق» آن حالات و صفات پایدار نفسانی‌ای را در برمی‌گیرد که خاستگاه رفتار آدمی است؛ به گونه‌ای که انسان بی‌درنگ، کار پسندیده یا ناپسندی را انجام دهد (کردی، صداقت و شاکر، ۱۳۹۵: ص ۱۵). واژه «اخلاق» در لغت به صفات نفسانی پایدار که قابل تحسین یا تقبیح باشند اطلاق می‌شود، اما این واژه در اصطلاح، معانی دیگری نیز دارد که عبارت‌اند از:

۱. صفات نفسانی قابل تحسین و تقبیح، اعم از پایدار و ناپایدار: این معنا عام‌تر از معنای لغوی است و مطابق آن، صبر یک ویژگی اخلاقی است، هر چند به صورت ملکه در نیامده باشد.

۲. صفات و کارهای قابل تحسین و تقبیح: این معنا از معنای قبلی نیز عام‌تر است و نه تنها شامل صفات نفسانی، بلکه شامل کارهایی که انجام می‌دهیم نیز می‌شود و به این معنا کارهای شخص را نیز جزو اخلاق وی محسوب می‌کنند.

۳. صفات و کارهای شایسته: اخلاق در این معنا از معنای قبلی خاص‌تر است و شامل صفات و کارهای ناپسند نمی‌شود و بدین معناست که ستمگری و خیانت در امانت را غیر اخلاقی می‌شمارند (مصباح، ۱۳۹۵: ص ۱۷).

نظام اخلاقی در نهج البلاغه: قبل از میلاد مسیح، بسیاری از متفکران در باب اخلاق سخن‌ها گفتند؛ «ارسطو» یکی از این فیلسوفان است. بسیاری از اندیشمندان مسلمان پیرو اخلاق ارسطویی هستند؛ اما در دوره جدید اخلاق بیشتر به سمت رفتار رفته است. اگر بخواهیم در نهج البلاغه اخلاق را رصد کنیم باید اخلاق را فراتر از این تحلیل‌ها ببینیم. اخلاق در نهج البلاغه صرفاً دال بر صفات یا رفتار نیست؛ در نهج البلاغه یک سازمان اخلاقی داریم که شامل مجموعه‌ای از عناصر است. در نگاه امیرالمؤمنین اگر انسانی می‌خواهد اقدام به اصلاح اخلاق خود کند باید در همه حوزه‌های اخلاقی، مواردی را اصلاح کند؛ این حوزه‌ها عبارت‌اند از: ارزش‌ها، گرایش‌ها، بینش‌ها، روش‌ها، کنش‌ها و گویش‌ها. از مجموعه این عناصر یک اصول استخراج می‌شود. امیرالمؤمنین اخلاق را در ویژگی و خصلت خلاصه نمی‌کنند، بلکه دایره اخلاق در آموزه‌های ایشان وسیع است و همه افعال و امور را شامل می‌شود (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۴).

حکمرانی اخلاقی: تجزیه و تحلیل اخلاق و حکمرانی به ایجاد مقدمه‌ای برای درک حکمرانی اخلاقی

کمک می‌کند. حکمرانی اخلاقی، فرایندها و رویکردهای است که ملاک‌های قابل قبول رفتار و عملکرد اخلاقی را تضمین می‌کنند (امرجی^۱، ۲۰۱۲: ص ۲۴) و به نوعی تأکید بر مدیریت و اداره بر مبنای ارزش‌ها را می‌کند. حکمرانی اخلاقی اقدامی جمعی است که توسط مدیران برای پیاده‌سازی یک سیستم حساس اخلاقی و معنوی طرح ریزی می‌گردد؛ تا تمام جنبه‌های کسب‌وکار را در یک سازمان خدمات عمومی پوشش دهد. حکمرانی اخلاقی می‌تواند باعث ایجاد روحیه و انگیزه اخلاقی در محیط‌های کاری شود، زیرا به ترویج فرهنگ سازمانی پایدار در سازمان کمک می‌کند. (امرجی، ۲۰۱۲: ص ۲۵). حکمرانی اخلاقی، هم هنجارها (پیامد) و هم اصول اخلاق حرفه‌ای (وظیفه)^۲ را در برمی‌گیرد.

روش

در این پژوهش، از روش تحلیل مضمونی استفاده شده است. تحلیل مضمون، روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (براون و کلارک^۳، ۲۰۰۶). مضمون، صرفاً روش کیفی خاصی نیست بلکه فرایندی است که می‌تواند در بیشتر روش‌های کیفی به کار رود. به‌طور کلی، تحلیل مضمون، روشی است برای:

(الف) دیدن متن؛

(ب) برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتب؛

(ج) تحلیل اطلاعات کیفی؛

(د) مشاهده نظام‌مند شخص، تعامل، گروه، موقعیت، سازمان و یا فرهنگ؛

(ه) تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی (بویتز^۴، ۱۹۸۸ ص ۴ به نقل از عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده ۱۳۹۰: ص ۱۵۳).

تحلیل مضمونی «یک راهبرد تقلیل و تحلیل داده‌ها است که با استفاده از آن داده‌های کیفی تقسیم‌بندی^۵،

1. Omoregie Charles Osifo

2. both normative (consequence) and professional (duty)

3. Braun & Clarke

4. Boyatzis

5. Segmented

طبقه‌بندی^۱، تلخیص^۲ و بازسازی^۳ می‌شوند. تحلیل مضمونی اصولاً یک راهبرد توصیفی است که یافتن الگوها و مفاهیم مهم را از درون مجموعه داده‌های کیفی تسهیل می‌کند.» (گیون^۴، ۲۰۰۸: ص ۸۶۷). نکته مهم در مورد تقلیل داده‌ها در تحلیل مضمونی آن است که این امر در تحقیقات کیفی و کمی تفاوت اساسی با یکدیگر دارد. در تقلیل واقعیت در تحقیقات کمی، یک واقعیت به عناصر قابل اندازه‌گیری آن فرو کاهیده شده و شناخت پدیده به اندازه‌گیری همین ویژگی‌های قابل اندازه‌گیری محدود می‌شود و با نگاهی جزئی‌نگرانه، از بخش‌های غیرقابل اندازه‌گیری و غیرعینی آن اغماض می‌شود، درحالی که در تحقیقات کیفی، حجم انبوه داده‌ها، بدون از دست دادن زمینه^۵ فشرده‌سازی شده و محقق با غوطه‌وری در داده‌ها به سازمان‌دهی، تلخیص و متمرکز نمودن تفسیرهای خود می‌پردازد (میلز، دیور پاس و وایب^۶، ۲۰۱۰: ص ۹۲۵-۹۲۶ به نقل از مختاریان پور، ۱۳۹۹).

جامعه تحقیق: با توجه به متن محور بودن تحقیق، کتاب شریف نهج البلاغه سیدرضی به‌عنوان بستر (متن) تحقیق انتخاب شد و با استنطاق از متن نهج البلاغه (اجتهاد نوع دوم) به کشف و فهم نوع حکمرانی مدنظر امام علی (ع) پرداخته شد.

برای فهم و درک صحیح از موضوع، ابتدا کل نهج البلاغه را بر اساس تصحیح صبحی الصالح و ترجمه دشتی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت و گزاره‌های باز مرتبط، استخراج شد. نویسندگان مقاله، سپس با کنار هم قرار دادن گزاره‌های استخراج‌شده و مقاسه با شروح ابن میثم و مکارم شیرازی و ترجمه‌های بهشتی، شهیدی، آیتی، ارفع و دیگران، سعی در فهم دقیق مضامین و تقرب به‌منظور و دال اصلی مؤلف داشته‌اند. این روش که از آن با عنوان: «ژرفکاو (متن محور)» یاد می‌کنیم باعث افزایش اعتبار و جلوگیری از سوگیری در توصیف و تفسیر داده‌های به‌دست آمده می‌شود؛ و از سوی دیگر میزان انتقال‌پذیری و باورپذیری نتایج را افزایش می‌دهد.

یافته‌ها

در این پژوهش، با رعایت تمام اصول فنی و اخلاقی پژوهش‌های کیفی، چندین بار متن مورد مطالعه قرار

1. Categorized
3. Reconstructed
5. Context

2. Summarized
4. Given
6. Mills, Durepos & Wiebe

گرفت (البته این مطالعه به صورت فهم عبارت‌های عربی و شرح فارسی بوده است) و سپس جملات و کلمات مرتبط با موضوع حکمرانی استخراج شد (کدگذاری باز)، سپس برابر رویکرد (گینگ و هوروکس^۱، ۲۰۱۰ ص ۱۵۳) مضامین در سه دسته توصیفی، تفسیری و فراگیر (رابطه‌ای) جانمایی شدند که فرایند اجرایی تحلیل مضمون در جداول ۱ و ۲، درج شد.

جدول ۱. تشریح نحوه ظهور کدهای توصیفی

کد توصیفی	ترجمه (گزاره)	متن عربی (گزاره)
قدرت و بازوی اجرایی رهبر	با کمک شما پشت کنندگان به حق را می‌کوبم و به راه می‌آورم و فرمان برداری استقبال کنندگان را امیدوارم. خطبه ۱۱۸ ترجمه نهج البلاغه (دشتی)، صفحه ۲۲۷	بِكُمْ أَضْرِبُ الْمُذْبِرَ وَ أَرْجُو طَاعَةَ الْمُقْبِلِ. خطبه ۱۱۸ نهج البلاغه (صبحی‌الصالح)، صفحه ۱۷۵
اخلاص و صدق در مسیر حق	همین که خداوند راستی و از خود گذشتگی ما را در راه پیشرفت دین مشاهده کرد. خواری را بر دشمن و پیروزی را بر ما نازل فرمود، خطبه ۵۶ ترجمه نهج البلاغه (ابن‌میثم)، ج ۲، صفحه ۳۱۴	فَلَمَّا رَأَى اللَّهُ صِدْقَنَا أَنْزَلَ بَعْدُونَا الْكُتْبَ - وَ أَنْزَلَ عَلَيْنَا النَّصْرَ - خطبه ۵۶. نهج البلاغه (صبحی‌الصالح)، صفحه ۹۲
توجه به دستورها و فرمان‌ها	بر کاری که بدان مکلفتان نساخته مشتایید. خطبه ۱۹۰ ترجمه نهج البلاغه (آیتی)، صفحه ۵۵۹	وَلَا تَسْتَعْجِلُوا بِمَا لَمْ يَعْجَلْهُ اللَّهُ لَكُمْ. خطبه ۱۹۰ نهج البلاغه (صبحی‌الصالح)، صفحه ۲۸۳
خیر خواهی خالصانه و دور از شک و تردید برای فرمانده و رهبر	پس مرا، با خیر خواهی خالصانه، و سالم از هر گونه شک و تردید، یاری کنید. به خدا سوگند من به مردم از خودشان سزاوارترم. خطبه ۱۱۸ ترجمه (دشتی)، صفحه ۲۲۷	فَأَعِينُونِي بِمُنَاصَحَةِ خَلِيئَةٍ مِنَ الْغَشِّ - سَلِيمَةٍ مِنَ الرَّيْبِ - قَوْلَ اللَّهِ إِنِّي لَأَوْلَى النَّاسِ بِالنَّاسِ. خطبه ۱۱۸ نهج البلاغه (صبحی‌الصالح)، صفحه ۱۷۵

جدول ۲. شبکه مضامین استخراج شده از نهج البلاغه

کد فرآگیر	کد تفسیری	کد توصیفی	ردیف
اخلاقیات	اخلاق جنگ	مقاومت در جنگ	۱
		دعا برای اصلاح روابط و جلوگیری از خونریزی	۲
		صلح با دشمن پس از اتمام عصبان	۳
		عهد گرفتن از دشمن در هنگام قبول صلح	۴
		جنگ برای از بین بردن فتنه‌ها	۵
		دعا برای هدایت دشمنان	۶
		حرص به هدایت به جای مبارزه	۷
		یاری و تشجیع هم‌زمان	۸
		شرم از فرار از جنگ	۹
		پرهیز از تجاوز و زیاده‌روی در هنگام پیروزی	۱۰
		دشنام ندادن به دشمن	۱۱
		آغازگر جنگ نبودن	۱۲
		به قتل نرساندن فراری	۱۳
		آسیب نرساندن به آن‌هایی که قدرت دفاع ندارند	۱۴
		مجروحان را به قتل نرساندن	۱۵
		تحریک نکردن زنان	۱۶
		فرار نکردن از اطراف فرمانده	۱۷
		عدم ترس	۱۸
		پیکار فقط با ستیزه‌جو کردن	۱۹
	اخلاق لشکریان	شجاعت	۲۰
		شوق به جهاد	۲۱
		از خودگذشتگی	۲۲
		خیرخواهی خالصانه برای فرمانده	۲۳
		آزادمردی و غیرت داشتن	۲۴
		بی‌چشمداشت اهل اطاعت بودن	۲۵
		صبر بر مشکلات	۲۶
		به دنبال خواهش‌های نفسانی نبودن	۲۷
		داشتن بصیرت	۲۸
		شتاب در اجرای فرمان فرمانده	۲۹
		قدرت فرمانده را تضعیف نکردن	۳۰
		ضعیف و ساده‌لوح نبودن	۳۱

اخلاقیات	اخلاق لشکریان	غافل نبودن از دشمن	۳۲
		در سختی‌ها رهبر را رها نکردن	۳۳
		پیمان‌شکنی نکردن	۳۴
		طعنه‌زن و عیب‌جو نبودن	۳۵
		از حق روگردان و حيله‌گر نبودن	۳۶
		همدلی با رهبر داشتن	۳۷
		قابل اعتماد	۳۸
		یاور حکومت	۳۹
		راست‌گو بودن	۴۰
		رازدار بودن برای حاکم	۴۱
		بی‌توجه نبودن	۴۲
		تفرقه‌نداشتن	۴۳
		درشت‌خوی نبودن	۴۴
		فرومایه نبودن	۴۵
		اخلاق فرماندهان لشکر	بیزاری از مرگ در غیر طاعت خدا
	اهل بصیرت و صبر بودن		۴۷
	شجاعت و قاطعیت در مبارزه با کجی‌ها		۴۸
	اتمام حجت کردن با دشمن		۴۹
	سیر نگهبان لشکر بودن		۵۰
	دچار لغزش نشدن		۵۱
	موقعیت‌شناسی		۵۲
	خوار و سست نشدن		۵۳
	اختیار از کف ندادن		۵۴
	اطاعت از فرمانده حق		۵۵
	خیر خواه مردم بودن	۵۶	
با مردم مهربان و فروتن و گشاده‌رو بودن	۵۷		
پاک دامن	۵۸		
با ناتوانان مهربان	۵۹		
اهل تجاوز نبودن	۶۰		
خوف از نفس خویش	۶۱		
اهل عبادت شرعی بودن	۶۲		
دائم‌الذکر	۶۳		
راضی ساختن سلسله‌مراتب فرماندهی	۶۴		
غافل نبودن از شبیخون دشمن	۶۵		

اخلاقیات	اخلاق فرماندهان لشکر	۶۶	پافشاری نکردن در امور خارج از مسئولیت
		۶۷	ثابت‌قدمی در جاده حق
	اخلاق عمومی نظامیان	۶۸	مجاهد راستین
		۶۹	وقار و سکینه داشتن
		۷۰	خرسند بودن به شهادت
		۷۱	اهل تلاوت و عمل به قرآن
		۷۲	اهل خشوع به درگاه خدا
		۷۳	اهل عبادت شریعه
		۷۴	طرفدار حق بودن بدون ملاحظه افراد
		۷۵	شکیبایی در مشکلات
ساختار حکمرانی	راهبرد عملیات نظامی	۷۶	حملهٔ پیش‌دستانه
		۷۷	ابتدا با مدارا حقوق مردم را گرفتن
		۷۸	تأخیر در جنگ برای هدایت افراد دشمن
		۷۹	جنگ آخرین گزینه
		۸۰	برخورد قاطع با دشمن در جنگ
		۸۱	جنگ با پیمان‌شکنان
		۸۲	اشراف اطلاعاتی
	روابط بین کارگزاران کشوری و لشکری	۸۳	شفافیت
		۸۴	پاسخ‌گویی
		۸۵	مشورت با نظامیان
		۸۶	تلاش برای احقاق حقوق نظامیان
		۸۷	بر خود منصفانه با نظامیان
		۸۸	پدري مهربان بودن
		۸۹	بزرگ‌نمایی نکردن خدمات به نظامیان
	ویژگی‌های سبک رهبری	۹۰	لطف کردن در حق نظامیان
		۹۱	به کار نگرفتن افراد بی‌انگیزه در جنگ
		۹۲	بیعت با رضایت پیروان
		۹۳	درهم آمیختن درشتی با اندکی نرمی
		۹۴	کمک‌کننده به زندگی سربازان
۹۵		مهربانی کردن به سربازان	
۹۶		ستایش و تقدیر کردن از نیروها	
۹۷		سرسختی در برابر دشمنان	
۹۸		انصاف در برخورد با افراد	
۹۹		خیرخواه بودن	

ساختار حکمرانی	ویژگی‌های سبک رهبری	دیرخشم	۱۰۰
		عذرپذیری	۱۰۱
	کارکردهای نظامیان	آشکارسازی جلوه‌نورانی حق	۱۰۲
		یاران حق، برادر دینی رهبر	۱۰۳
		شمشیر بُرّان خدا	۱۰۴
		محرم اسرار	۱۰۵
		قدرت و بازوی اجرایی رهبر	۱۰۶
		ایجاد امنیت برای مردم	۱۰۷
		یاری‌دهنده و شکوه‌دین	۱۰۸
		حفظ حدود مرزهای اسلامی	۱۰۹
		پناهگاه استوار رعیت	۱۱۰
		زینت و وقار زمامداران	۱۱۱
	خانواده‌های ریشه‌دار	خانواده‌های ریشه‌دار	۱۱۲
		دارای شخصیت حساب‌شده	۱۱۳
		خاندانی پارسا	۱۱۴
		دارای سوابقی نیکو و درخشان	۱۱۵
		دلاور و سلحشور	۱۱۶
		بخشنده و بلند نظر	۱۱۷
نظام معیشتی	خراج و مالیات ممرّ معاش نظامیان	۱۱۸	
اعتقادات نظامیان	اعتقاد به نصرت خداوند	اعتقاد به نصرت خداوند	۱۱۹
	توکل داشتن	اعتماد و اطمینان به خدا	۱۲۰
	ایمان به غیب	ایمان و تسلیم امر الهی بودن	۱۲۱
	عبودیت	معرفت به حقانیت پیامبر و امام	۱۲۲
		اهل‌گریه و خشوع به درگاه خدا	۱۲۳
	تقوای الهی	پرهیز کار بودن	۱۲۴
	شهادت‌طلبی	شهادت بهترین مرگ	۱۲۵
	اعتقاد به حقانیت پیامبر (ص) و امام (ع)	معرفت به حق و رسول و اهل‌بیت داشتن	۱۲۶
	اخلاص برای خدا	منت‌نهادن بر خدا به خاطر جهاد	۱۲۷
		ایثار جان را بزرگ شمردن	۱۲۸
		اخلاص و راستی داشتن در مسیر حق	۱۲۹

روایت تحقیق: بر اساس شواهد و مضامین کشف‌شده در فرایند تحقیق، برای ترسیم نیم‌رخ حکمرانی در طبقه نظامیان سه بُعد «اعتقادات و جهان‌بینی، ساختار و اخلاقیات» به‌عنوان مضامین فراگیر باید مورد توجه باشد.

شناخت و فهم حکمرانی طبقه نظامیان از منظر نهج البلاغه بدون درک صحیح از جهان بینی توحیدی امام علی (ع) امری ابتر و گاه رهن دانش است. متن شریف نهج البلاغه پر از استشهدادهای مرتبط با جهان بینی علوی است که در این پژوهش، آن بخش از گزاره‌های مرتبط با سربازان و جنود اسلام، به عنوان هسته اصلی ارزش‌های حکمرانی اخلاقی بررسی شد؛ گزاره‌های نظیر «ایمان به غیب، اعتقاد به نصرت الهی، ایمان به رسول و امام، شهادت طلبی، تسلیم اراده خدا بودن، توکل و...» این باورهای اعتقادی با رسوخ در درون ساختارهای حکمرانی و نظام اخلاقی نظامیان، الگوی جدید و بی‌بدیلی از لشکریان الهی را ترسیم می‌کند که در تراز نظام اسلامی نبوی - علوی است؛ برای مثال حضرت علی (ع) در مورد اعتقادات مجاهدان صدر اسلام چنین توصیفی را دارد که ایشان تسلیم محض خداوند بوده و بدون ملاحظه کاری فقط گوش به فرمان خداوند بودند:

هر آینه ما با رسول الله (صلی الله علیه و آله) بودیم و جنگ، هر آینه، بین پدران و فرزندان و برادران و خویشاوندان دور می‌زد. هر مصیبت و رنجی که پیش می‌آمد، جز بر ایمان ما و پای فشردن ما در راه حق و تسلیم بودن به فرمان او نمی‌افزود و بر سوزش جراحات، شکیبایی می‌ورزیدیم (خطبه ۱۲۱، ص ۲۸۳).
مضمون مهم دیگر، مفهوم ساختار حکمرانی می‌باشد که بروز و تجلی ویژه‌ای داشته است. این مضمون فراگیر مشتمل بر شش کد تفسیری «کارکردهای نظامیان، ویژگی سبک رهبری، شخصیت خانوادگی افسران ارشد، راهبردی عملیات نظامی و ارتباط نظامیان و والیان و نظام معیشتی» است. در بحث کارکردهای بخش نظامی حضرت در نامه ۵۳ چندین کار ویژه را بیان می‌کند:

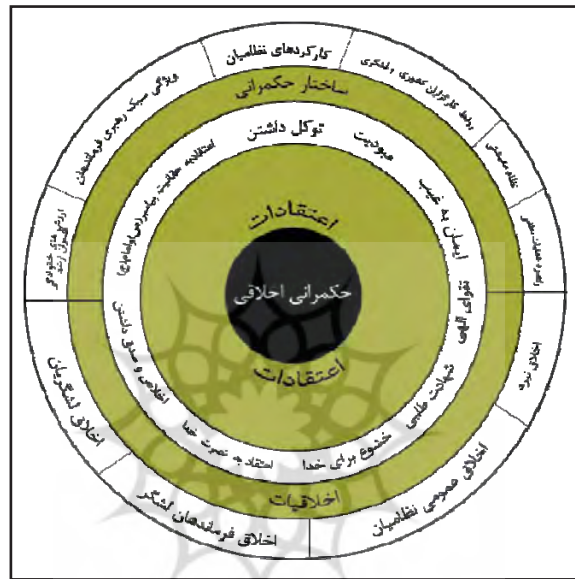
پس سپاهیان به فرمان خدا، پناهگاه استوار رعیت و زینت و وقار زمامداران، شکوه دین و راه‌های تحقق امنیت کشورند. امور مردم جز با سپاهیان استوار نگردد (نامه ۵۳، ص ۵۷۶).

سومین مضمون فراگیر و بنیادین، مقوله اخلاقیات است که از چهار کد تفسیری «اخلاق جنگ، اخلاق فرماندهان، اخلاق لشکریان و اخلاق عمومی نظامی‌ها» تشکیل شده است. اخلاقیات، ریشه حکمرانی در نگاه علوی می‌باشد؛ برای مثال ایشان در نکوهش رفتار آمیخته با سستی و جهل چنین می‌فرماید:

أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ تَضْيِيعَ الْمَرْءِ مَا وُلِّيَ وَ تَكْلُفَهُ مَا كَفِيَ - لَعَجْزٌ حَاضِرٌ وَ رَأْيٌ مُتَبَرِّ (نامه ۶۱، ص ۴۵۰).

پس از یاد خدا و درود، سستی انسان در انجام کارهایی که بر عهده اوست، و پافشاری در کاری که از مسئولیت او خارج است، نشانه ناتوانی آشکار، و اندیشه ویرانگر است (نامه ۶۱، ص ۶۰۰).

حوزه اخلاق پربسامدترین مفاهیم را شامل می‌شود و امام علی (ع) گاه با تمسک به قرآن و گاه با بیان سنت پیامبران و نبی اکرم (ص) و گاه ذکر تاریخ و سرگذشت اقوام فاتح و مغلوب، درباره اخلاقیات مردمان و لشکریان به زیبایی و کمال بلاغت بحث می‌کند. در شکل (۱) در یک منظر جامع، نظریه حکمرانی اخلاقی در حوزه نظامیان آورده شده است:

شکل ۱. الگوی حکمرانی اخلاقی در حوزه نظامیان

بحث و نتیجه گیری

نظریه حکمرانی اخلاقی، مکشوف از بن‌مایه‌های اندیشه‌های والای علوی، و ناظر بر گزاره‌های اخلاق توحیدی است؛ گزاره‌هایی که با شناخت ماهیت انسان و رسالت و کارکردهای گروه‌ها و بخش‌های مختلف جامعه، آموزه‌های مهمی را در قالب اخلاقیات بیان می‌کند تا از رهگذر عمل به آن‌ها، گروه‌ها و بخش‌های سازمان‌های اجتماعی نقش سازنده خود را در حیات اجتماعی ایفا کنند. تمام گزاره‌های اخلاقی، در یک ربط عمیق و وثیق با سنت و سیره پیامبر (ص) تبیینی صحیح از حکمرانی توحیدی ارائه می‌دهد. ریشه حکمرانی در نهج البلاغه، متأثر از اخلاق است؛ اخلاقی که هم فرد و هم اجتماع و هم سازمان و ساختار به اشکال مختلف متجلی می‌شود. نظریه حکمرانی اخلاقی دایره وسیعی از پدیده‌های اجتماعی را در برمی‌گیرد؛ موضوع‌های نظیر ساختارها، فرایندها، راهبردها سازمانی؛ و رفتارها، بینش‌ها و منش‌های انسانی.

امام علی (ع) برای تبیین الگوی یک نظامی در تراز اسلام، گاه به معرفی ویژگی‌های اخلاقی نظامیان و مجاهدان صدر اسلام می‌پردازد؛ ایثار جان خویش را در راه او بزرگ‌شمردند، تا اینکه فرمان الهی به دوران این گرفتاری پایان داد (خطبه ۱۵۰، ج ۳، ص ۳۹۶).

و گاه برخی ویژگی‌های اخلاقی خوب لشکریان دشمن (شامیان) را مثال می‌زند:

آگاه باشید سوگند به آن کسی که جان من در قبضه قدرت اوست، (باضعی که شما از خود نشان می‌دهید) مردم شام بر شما مسلط خواهند شد. البته این غلبه و چیرگی آن‌ها به این دلیل نیست که از شما به حق سزاوارترند، بلکه صرفاً بدین سبب است که آن‌ها در اطاعت و فرمان‌برداری معاویه کوتاهی نمی‌کنند ولی شما در پذیرش دستور من تسامح و سستی از خود نشان می‌دهید (خطبه ۹۷، ج ۲، ص ۸۴۶). و در نهایت با معرفی نمونه‌های متأخری نظیر «مالک اشتر، عمار، محمد بن ابوبکر و سلمان» به ترسیم الگوی نظامی مطلوب و تشریح نظامی محقق اسلامی پرداخته‌اند. امام راه رسیدن به انسان مطلوب را تخلق به اخلاق علوی و سنت نبوی و الگوگیری از ایشان می‌داند.

همچنین در فرازهای از نهج‌البلاغه، حضرت با تقسیم افراد و گروه‌ها و حکومت‌ها بر اساس صفات اخلاقی به تشریح ویژگی‌های اخلاقی و بینشی و شخصیت ایشان می‌پردازد. حضرت در نامه ۵۳ ضمن برشمردن طبقات مختلف اجتماع نظیر نظامیان، بازرگانان و تاجران، صنعت‌گران، قضات، کارگزاران امور مالیاتی و... نقاط قوت و وضع شخصیتی آن‌ها را از منظر اخلاق به دقت تبیین کرده سپس با توجه به کارکرد ایشان در اجتماع، نحوه حکمرانی بر آن‌ها را به والیان و حاکمان گوشزد می‌کند. شاهد مثال ما تأکید حضرت بر اخلاقیات تاجران و بازرگانان است که تأکید دارد برخی از این طبقه، بخیل و تنگ‌نظر و بد معامله و احتکارگرند ولی روحیه کلی حاکم بر این گروه، سلم و صلح است و به دنبال فتنه‌گری نیستند؛ بنابراین در تویخ و تنبیه ایشان نباید زیاده‌روی کرد.

این همه بدان که بسیاری از ایشان را روشی ناشایسته است و حریص‌اند و بخیل. احتکار می‌کنند و به میل خود برای کالای خود بها می‌گذارند و.. پس از آنکه احتکار را ممنوع داشتی، اگر کسی باز هم دست به احتکار کالازد، کیفرش ده و عقوبتش کن تا سبب عبرت دیگران شود ولی کار به اسراف نکشد (نامه ۵۳). انسان‌شناسی طبقات اجتماعی از منظر امام علی (ع)، راه را برای ارائه راهکارهای اخلاقی برای ایجاد تحول باطنی و ظاهری می‌گشاید. در نظریه حکمرانی اخلاقی بر اساس ویژگی‌های طبقه نظامیان،

راه تغییر از مسیر تحول در اعتقادات و تخلق به اخلاق نبوی امکان‌پذیر است.

برای تو کافی است که راه و رسم زندگی پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم را اطاعت نمایی تا راهنمای خوبی برای تو در شناخت بدی‌ها و عیب‌های دنیا و رسوایی‌ها و زشتی‌های آن باشد (خطبه ۱۶۰، ص ۳۰۰).

اخلاقیات علوی را باید در درون یک نظام مطلوب اسلام ترسیم کنیم تا کارکردهای نظام اسلامی را بتواند تحقق بخشد. برخی کارکردهای حکمرانی علوی نظیر آشکارسازی جلوه‌نورانی حق، شکوه دین، یاری‌دهنده دین، شمشیر بُرآن خدا بودن، درهم کوبنده سرکشان گناهکار و... بی‌شک از وجودی نورانی و متخلق به اخلاق الهی قابل ساطع شدن است.

به‌طور کلی برخی از نویسندگان با دیدگاه بدبینانه به نظریه «حکمرانی خوب» آن را نوعی توطئه غربی قلمداد کرده‌اند (فرقانی، ۱۳۹۴) برخی نیز شاخص‌های حکمرانی خوب را مورد تأیید دیدگاه علوی دانسته‌اند و هیچ تنافری بین نظریه حکمرانی خوب و دیدگاه امام علی ندانسته‌اند (شاه‌آبادی و جامه بزرگی ۱۳۹۲) و برخی نیز در پی در انداختن حکمرانی جامع و متعالی و کریمانه بوده‌اند (خاشعی و هرندی، ۱۳۹۳) و برخی از نویسندگان نیز با استنطاق از متن نهج‌البلاغه در پی پاسخ به سؤالات خود بوده‌اند (منتظری، بهمینی و فتحی‌زاده ۱۳۹۷). البته انواع حکمرانی جامع و متعالی و کریمانه معرفی شده از سوی نویسندگان مختلف از فروعات اخلاقی شدن حکومت است؛ یعنی زمانی که اخلاقیات نبوی - علوی در بدنه حاکمیت پیاده‌سازی شود، اهداف مختلف نظام اسلامی نظیر نورانی شدن جامعه و کرامت یافتن شهروندان عینیت می‌یابد.

در تحقیق حاضر ما با فهم ماهیت حکمرانی از منظر نهج‌البلاغه به هسته اصلی نظریه‌ای دست یافته‌ایم که تأکید دارد اخلاق محور حکمرانی است؛ و با اجتهاد نوع سوم (خسروپناه، ۱۳۹۸؛ ص ۵۱۱) که همان کشف سؤال از متن نصّ معصوم است به تحلیل طبقه‌نظامیان پرداخته‌ایم که در نهایت، برآیند این تحقیق به نظریه «حکمرانی اخلاقی بر پایه اخلاقیات طبقه‌نظامیان» رسید. این رویکرد گامی رو به جلو برای فهم و تحلیل پدیده‌های اجتماعی از منظر متون دینی است.

با توجه به یافته‌های تحقیق پیشنهاد می‌شود:

در راستای «بیانیه گام دوم انقلاب» و محوریت اخلاق و معنویت در نیروهای نظامی و انتظامی،

مؤلفه‌های ظهور یافته در الگوی این پژوهش مدنظر مدیریت عالی نیروی انتظامی قرار گیرد.

در راستای ایجاد فرهنگ سازمانی اخلاق‌محور، الگوی حکمرانی اخلاقی باید به‌عنوان معیار برنامه‌ریزی در حوزه جذب و گزینش و استخدام نیروهای جدید و همچنین آموزش و ارتقای مدیران و فرماندهان قرار گیرد.

با توجه به اینکه بخش مهمی از الگوی حکمرانی اخلاقی، تأکید بر ارتباطات بین فرماندهان و نیروهای عملیاتی دارد، لازم است این مفاهیم اخلاقی به‌صورت جدی در آموزش‌های عقیدتی - سیاسی مدنظر متولیان باشد.

در بازنگری منشور اخلاقی سازمان، مفاهیم اصلی الگو به‌عنوان ارزش‌های کلیدی مدنظر باشد. برای تحقیق حکمرانی اخلاقی در ناجا، باید تمام بخش‌های الگو به‌صورت متوازن مطمع نظر نظام خط‌مشی‌گذار و تصمیم‌گیر قرار گیرد.

در نهایت به سایر محققان پیشنهاد می‌شود برای توسعه الگوی حکمرانی اخلاقی، متون و منابع بیشتری بررسی شود تا امکان ارائه یک نظریه جامع از دیدگاه اسلام برای جامعه علمی فراهم شود.

سپاسگزاری

بر خویش لازم می‌دانم از زحمات کلیه استادان و کارکنان دانشگاه علامه طباطبایی که به‌نوعی در اتقان نظریه «حکمرانی اخلاقی» اثر داشته‌اند، کمال تشکر و قدردانی را به‌جا آورم.

فهرست منابع

امید، مسعود (۱۳۷۵). *رابطه دین و اخلاق از نظر علامه طباطبایی*، کیهان اندیشه، شماره ۶۶ صص ۹۸-۱۰۵ قابل بازیابی از: <http://ensani.ir/fa/article/105815>

خاشعی، وحید؛ هرندی، عطاءالله (۱۳۹۳). *تبیین ابعاد حکمرانی متعالی مبتنی بر سیره حکومتی امام علی (ع): تلفیق رویکرد/جتهادری و تحلیل محتوا، پژوهش‌های علم و دین*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۵(۲)، صص ۸۵-۱۱۰. قابل بازیابی از: <http://ensani.ir/fa/article/340626>

خسرو پناه دزفولی، عبدالحسین (۱۳۹۸). *بیین گفتار درباره فلسفه و فقه علوم اجتماعی*، قم: مؤسسه بوستان کتاب. چاپ اول. دباغ، سروش و ندا نفری (۱۳۸۸). *تبیین مفهوم خوبی در حکمرانی خوب*، مدیریت دولتی، ۱(۳)، صص ۳-۱۸. قابل بازیابی از: https://jipa.ut.ac.ir/article_20310.html

دباغ، سروش و جواد جاسسی (۱۳۸۵). *جایگاه گزاره‌های اخلاقی در نظام تصمیم‌گیری سازمانی نمونه‌سازی تصمیم‌گیری اخلاقی مبتنی بر دستگاه رأس (با تأکید بر حوزه علوم و فناوری در سازمان)*، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ۱(۱)، صص ۳۵-۴۵. قابل بازیابی از: <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=59839>

دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۴). مصاحبه. *شش عنصر نظام اخلاقی در نهج‌البلاغه*، تاریخ انتشار ۲۱ دی ۱۳۹۴، قابل بازیابی از: <https://iqna.ir/fa/news/3466218>

رضی سید شریف (۱۳۹۷). *نهج‌البلاغه*، مترجم محمد دشتی، انتشارات آثار فرهنگ برتر زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۵۷). *حبستجو در تصوف/ ایران*، تهران: نشر امیر کبیر. شاه‌آبادی، ابوالفضل و آمنه جامه بزرگی (۱۳۹۲). *نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه*. فصلنامه پژوهش‌نامه نهج‌البلاغه. (۲)۱، صص ۱-۱۸. قابل بازیابی از: <https://hawzah.net/fa/Article/View/96530>

عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ و شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰). *تحلیل مضمون و شبکه مضامین روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی*، اندیشه مدیریت راهبردی، (۲)۵، صص ۱۵۱-۱۹۸. قابل بازیابی از: http://smt.journals.isu.ac.ir/article_163.html

علاقه، فاطمه (۱۳۷۷). *مروری بر فقیهان و فتوتنامه‌ها*، فرهنگ، (۲۵ و ۲۶)، صص ۲۹۵-۳۱۷. قابل بازیابی از: <http://ensani.ir/file/download/article/20120427102831-5207-237.pdf>

فرقانی، یونس (۱۳۹۴). *مؤلفه‌های حکمرانی بد در قرآن*، مطالعه موردی: مؤلفه‌های حکمرانی فرعون در بیان قرآن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته معارف اسلامی و مدیریت. دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، دانشکده مدیریت و معارف اسلامی. فرهادی، مرتضی (۱۳۹۰). *کار در فتوتنامه‌ها (مرام‌نامه‌های صنفی - طریقتی خودانگیخته و خود پذیرفته پیشه‌وران ایرانی)*، *بزننامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*. (۲)۸، صص ۱-۳۶. قابل بازیابی از: https://qjssd.atu.ac.ir/article_3554.html کردی، حمیدرضا؛ صداقت، محمدرضا؛ و شاکر، ابوالقاسم (۱۳۹۵). *اخلاق/ اسلامی (فردی، اجتماعی، مدیریتی)*، تهران: پژوهشگاه امام صادق (ع).

مختار یانپور، مجید (۱۳۹۹). *تحلیل مضمون*. به اهتمام مسعود شریعتی و محمد هاشمی. کتاب در حال چاپ، تهران: دانشگاه علوم انتظامی امین.

مصباح، مجتبی (۱۳۹۵). *فلسفه اخلاقی*، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهش امام خمینی (ره). منتظری، محمد؛ بهمنی، اکبر؛ و فتحزاده، علیرضا (۱۳۹۷). *الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه: گامی در جهت تبیین الگوی اسلامی/ ایرانی پیشرفت*، دوفصلنامه علمی پژوهشی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، (۱۱)۶، صص ۱۳۳-۱۵۵. قابل بازیابی از: <http://ensani.ir/file/download/article/1571729937-9841-11-5.pdf>

Andrew Beer. (2017). Multilevel Governance. *international Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment and Technology*.

Anthony Makrydemetres (2002). Dealing with ethical dilemmas in public administration: the 'ALIR' imperatives of ethical reasoning. *International Review of Administrative Sciences IIAS*. SAGE Publications (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi).

Ari Salminen (Editor). (2010). *Ethical Governance A Citizen Perspective* VAASAN YLIOPISTON JULKAISUJA.

Esa Hyyryläinen. (2010). *APPROACHING ETHICS AND INTEGRITY IN PUBLIC ADMINISTRATION AND MANAGEMENT RESEARCH FROM A CITIZEN VIEW*.

Farazmand Ali (2004). *Sound Governance: Policy and Administrative Innovations*. First published in 2004 Praeger Publishers, 88 Post Road West, Westport, CT 06881.

H. George Frederickson & Richard K Ghere (2015) *Public Ethics and the New Managerialism an Axiomatic Theory*. Ethics in public management. Chapter 8. Published 2015 by Routledge.

- Janet V. Denhardt, Robert B. Denhardt. (2015). The New Public Service “Serving, Not Steering”. Pub. location New York. Edition 4th Edition. Routledge.
- Malcolm Schofield. (2006). chapter Aristotle's Political Ethics. Aristotle's Nicomachean Ethics. Editor(s): Richard Kraut. Copyright © 2006 Blackwell Publishing Ltd
- Mark Bevir Editor. (2007). Encyclopedia of Governance. SAGE Publications, Inc.
- OGBAKI, Peter Emmanuel (2020). LEADERSHIP AND GOOD GOVERNANCE IN NIGERIA: PERSPECTIVES FROM IGWEBUIKE PHILOSOPHY. Tolle Lege: An Augustinian Journal of Philosophy and Theology, 2(1), pp 2672-5002 (Print). Retrieved from: <https://nigerianjournalonline.com/index.php/tollelege/article/view/733>
- Omeregie Charles Osifo. (2012). The Effects of Ethical Governance on Public Trust: A Comparative Analysis of Anti-Corruption Policies and Procedures in Nigeria, Ghana, and Cameroon.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy First published Wed Jul 1, 1998; substantive revision Tue Nov 7, 2017.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy..Aristotle's Political Theory First published Wed Jul 1, 1998; substantive revision Tue Nov 7, 2017. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-politics/>
- Todd Biske (2008) SOA Governance The key to successful SOA adoption in your organization. IRMINGHAM – MUMBAI. packt publishing.
- Tommi Lehtonen. (2010). ETHICAL GOVERNANCE FROM A CITIZEN'S POINT OF VIEW: A CARE-ETHICAL APPROACH. University of Vaasa Faculty of Philosophy Public Management P. O. Box 700FI–65101 Vaasa, Finland.
- World Development Report. (2012). GOVERNANCE ASSESSMENTS' EVALUATION AND REVIEW Final Report. November 30, 2012.
- World Development Report. (2017). Governance and the La